

חיזוק הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית על ידי קהילות משימתיות

בישראל

חיה גמשי

קרן שח"ף

אודליה אוחיון קרן דביר

מכון הנרייטה סאלד

תקציר

במהלך שנת 2011 ערך מכון הנרייטה סאלד מחקר מקיף על קהילות צעירים משימתיות המקושרות לקרן שח"ף. קרן שח"ף הינה קרן הפועלת לפיתוח וקידום תנועה ארצית של קהילות צעירים משימתיות מכל מגזרי החברה והתפוצות והמשולבות בקהילה המקומית, המחוללות שינוי חברתי בפריפריה הגיאוגרפית-חברתית בישראל.

המחקר המקיף התבסס על מודל אנליטי שפותח על בסיס הספרות המחקרית והמקרה הישראלי ולאור ממצאיו אנו מעוניינים להראות כי קהילות הצעירים המשימתיות בישראל מהוות אלטרנטיבה מוצלחת לארגונים ולרשויות הפועלים באותם ישובים ולמען מטרות זהות. התוצאות הניתנות לבחינה ודיווחי התושבים ושותפיהן ביישוב מעידים ומספרים על הצלחותיהן של הקהילות במספר רב של תחומים. חברי הקהילות השפיעו ומשפיעים על האזור בו הם גרים ופועלים בתחומי חינוך, רווחה, תעסוקה, דיור, חינוך לערכים, חיזוק הישוב, שיפור פני השכונה, עידוד למודעות חברתית וסביבתית ועוד, וזאת ברמה אישית, מערכתית ויישובית.

מילות מפתח: קהילות ייעוד, קהילות צעירים משימתיות, הון חברתי, קהילות

מסמך זה מתמקד בבחינת יכולתן ותרומתן של קהילות משימתיות לחיזוק הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית בישראל ובאיתור יתרונן היחסי של קהילות אלו על פני גופים אחרים בעשייתן זו.

קהילות ייעוד ביישובי הפריפריה הגיאוגרפית בישראל: הגדרות וסיווגים

המושג "קהילה" זוכה לדרכי המשגה רבות אך ברובן דגש על קבוצה, החיה במתחם גיאוגרפי מסוים ובעלת נורמות ומטרות משותפות, שחבריה נמצאים במערכת יחסים בעלת תדירות אינטראקציה מרובה. ההתעניינות האקדמית בקהילות נובעת משתי שאלות מרכזיות: מהי משמעותן של קהילות לחבריהן ומהי משמעותן ותרומתן לחברה הסובבת אותן (Forster & Metcalf, 2000). מסמך זה יתרכז בעיקר בניסיון למתן תשובות לשנייה.

יש להבחין בין קהילות מקום (Communities of Location) לבין קהילות ייעוד (Intentional Communities). אם הגדרת קהילות מקום מתייחסת לקהילה כגוף בעל זהות של מקום גיאוגרפי, קהילות ייעוד אינן מוגדרות על ידי כתובת מגורים משותפת, כי אם כקבוצת אינטרס או כקבוצה פונקציונאלית. לפי גישה זו, בקהילות ייעוד הדגש נמצא בכוונה מאחורי הקמת הקהילה והחברות בה. המחקר הנוכחי מתייחס לקהילות ייעוד בלבד, המוגדרות כהתחברות של אנשים במבנה חברתי המייצר אורח חיים משותף המכוון להשגת מטרות או יעדים מסוימים.

סוגיית קהילות ייעוד בישראל ייחודית בהשוואה לקהילות ייעוד בעולם מכמה סיבות. הספרות בנושא קהילות בחו"ל מונה שלוש תמות עיקריות (Kanter, 1972): דחיית הסדר הקיים ורצון לכונן סדר חדש על בסיס ערכים דתיים/רוחניים, הרצון להבריא את החברה המודרנית משחיתות וחוסר צדק (בעיקר במישורים הפוליטי והכלכלי) ודחיית תחושת הניכור והזרות שיוצרת חברת ההמון המודרנית על ידי קידום התפתחותו של האינדיבידואל בתוך החברה. לפי גישה זו, עיקר מקור ההתחברות לקהילה נובע מגעגוע, לזמן אחר, מביקורת על החברה המודרנית ומרצון להתנתק מאותה חברה ולייצר אורח חיים חדש ערכי יותר.

בניגוד לנעשה בחו"ל, קהילות ייעוד בישראל אינן בוחרות בחיי פרישה מן החברה הסובבת ומן ה"mainstream". להיפך, בקהילות ייעוד בישראל קיימת מעורבות מכוונת עם החברה הסובבת מבחינה חברתית, כלכלית ופוליטית (אברהמי ומנור, 2006). שנית, אם בקהילות בעולם מדובר לרוב בצרכים פנימיים של הפרט, כגון התחזקות דתית או אידיאולוגית ורצון בתמיכה ולכידות, קהילות ייעוד בישראל מכוונות את יעודן אל מחוץ לגבולות הקהילה. מכל אלו עולה כי הקהילות בישראל ייחודיות בעצם היותן מעורבות בקהילה הסובבת ופונות בפעולתן בעיקר כלפי חוץ, מתוך תפיסה משימתית של מעורבות חברתית ועשייה.

בכדי להגדיר את הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית בישראל, יש להתייחס לממד הגיאוגרפי (ריחוק מהמרכז), לממד הכלכלי (ריחוק ממרכזי התעסוקה, שיעורי הבטלה גבוהים ועוני) ולמדד חברתי¹. הממד החברתי נוצר לעיתים בעקבות דיכוי שני הממדים הראשונים וכולל מרכיבים רבים ושונים בין ישוב לשוב (מחסור בשירותי רווחה, מערכת חינוך פגומה, פשיעה, עבריינות וכדו') המובילים לתסכול ולניכור בקרב התושבים.

¹ בנייר עבודה מס' 45 (יוני 2009), חוקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מציעים חישוב מדד פריפריאליות של רשויות מקומיות בישראל על ידי שקלול של שני מרכיבים המתייחסים לממד הגיאוגרפי והכלכלי בלבד: שקלול של נגישות פוטנציאלית וקרבה לגבול מחוז תל אביב.

בשנים האחרונות, יישובי הפריפריה בישראל סובלים מקשיים הולכים ומחריפים. האגודה לזכויות האזרח אף פרסמה לאחרונה כי הפערים בין המרכז לפריפריה הגיעו לשיא היסטורי². יתרה מכך, המשבר החברתי-כלכלי בו נמצאת המדינה בשנים האחרונות רק מגדילה את המרחק בין יישובי המרכז לפריפריה וזאת כמובן לרעתה של הפריפריה.

תופעת קהילות הייעוד ביישובי הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית הולכת וצוברת תאוצה בישראל. הבחירה ביישובי הפריפריה הגיאוגרפית משמעותית ביותר למהות ולייעוד קהילות הצעירים המשימתיות. יותר ויותר אנשים צעירים חשים צורך לפעול בתוך הקהילה, בתוך השכונה ובתוך היישוב, מתוך התפיסה כי תיקון עולם צריך להיעשות תוך כינון של חיי היומיום בפריפריה החברתית והגיאוגרפית (אברהמי ומנור, 2006). כמו גם ש"בשנים האחרונות גוברת ההכרה שהפיתוח הכלכלי והחברתי של האזור תלוי בגורמים שהם מעבר לאלה שניתן להגדיר באופן צר "כלכליים" (לב-ארי ופווין, 2006).

ממצאי המחקר גילו כי כ-60% מקהילות המדגם נמצאות ביישובים המדורגים באשכול חברתי כלכלי בינוני (אשכולות 5-7) ושאר הקהילות מצויות ביישובים המדורגים באשכול נמוך (אשכולות 1-4). עבור רוב הקהילות, בחירת מיקום זה הינו משמעותי עבור הקהילה והתרומה לאוכלוסייה המקומית מהווה חלק בלתי נפרד ממשמעות הקמת ונוכחות הקהילה – נמצא עוד כי מעל ל-40% מן המשיבים לשאלון בחרו בערך "תחושת שליחות ומעורבות חברתית" כערך הראשון בחשיבותו להקמת הקהילה.

קהילות הייעוד בישראל נתפסות כ"ניצנים של חלוציות מתחדשת בישראל של שנות ה-2000". על פי לביא (לביא, 2010), המייחד את קהילות הייעוד בישראל הינו רעיון מרכזי של "התיישבות באזור נצרך, לרוב פריפריה גיאוגרפית ואו כלכלית-תרבותית, והקמת קהילה יציבה במקום שתשפיע במגוון אופנים לחיוב על הסביבה, לרוב על-ידי חינוך ופעילות חברתית. הצד השני של הפעילות הינו יצירת חלופה חברתית-תרבותית בזעיר אנפין, מתוך צורך אישי-פנימי של חברי הקבוצה להתמודד עם החיים באופן שונה מהמקובל בזרם המרכזי של החברה".

הון חברתי וקהילות

חוקרי חברה רבים משתמשים במושגים כלכליים כגון הון, משאבים ורווחים, בכדי להגדיר את הקהילה ואת משמעותה עבור חבריה ועבור הסובבים אותה. מלבד ההון הפיזי המתייחס לערכם של חפצים וההון האנושי והתרבותי המתייחסים למשאבים לא מוחשיים של הפרט, קיים גם משאב חשוב המכונה "הון חברתי". המושג "הון חברתי" הוגדר על ידי פוטנר כ"מאפיינים ודפוסים של ארגון חברתי, המאפשרים שיתוף פעולה ותיאום לתועלת הכלל". משאב זה מתבטא משמע בטיב היחסים בין האזרחים ובאמון שנוצר ובנכונותם לשתף פעולה ביניהם אשר יכולים להקל על תיאום ושיתוף פעולה לתועלת הדדית של התושבים בקהילה או באזור. (2000 Putnam; לילך לב-ארי 1995; אברהם פווין, 2006). מבחינה כלכלית גרידא, תפוקתו של ההון החברתי נגזרת בעיקר מכך שבסביבה בה קיימת רמה גבוהה של אמון, הפעילות הכלכלית מתבצעת בעלות נמוכה יותר וביעילות גבוהה יותר (לילך לב-ארי ואברהם פווין, 2006). סייסאינן מציין כי טיבם של המשאבים תלוי בגודל הרשת

² פרטים באתר של האגודה לזכויות האזרח: <http://www.acri.org.il/he/?p=15949> בו מפורטים גם הפערים לפי תחומים שונים כגון בריאות, שירותי רווחה, תעסוקה, חינוך וכדו'.

החברתית (לצורך העניין, בגודל הקהילה) ובהיקף ההון (כלכלי, תרבותי או סימבולי) שנמצא בבעלות חברי הרשת (Siisainen, 2000). בורדיה מוסיף כי היחסים החברתיים יוצרים ערך מוסף ברמת הקבוצה, בדמות יחסי אמון וסולידריות, והם אלה שמאפשרים את המשך קיומם.

פוטנם לקח את המושג מרמת המיקרו לרמת המאקרו של המבנה החברתי והפעילות הקולקטיבית (Putnam, 1995). לטענתו ולטענת סוציולוגים נוספים, להון החברתי יש צד ציבורי ותועלות לחברה הרחבה ולכן ניתן להתייחס אליו ברמה האגרגטיבית כנכס של ארצות ואזורים (Oorschot et al., 2006). במילים אחרות, "ההון החברתי הקיים בקהילה מהווה משאב בהמתנה, שיש להוציא אותו מהכוח אל הפועל" (לב-ארי ופוין, 2006).

הון חברתי רב יותר משמעותו אם כן קהילתיות, הבאה לידי ביטוי בקהילה אקטיבית ועצמאית יותר, בעלת יכולת רבה יותר לשיפור איכות חיי תושביה ולהגיע להישגים רבים יותר בנושאי חינוך, רווחה, תרבות, איכות הסביבה, מניעת אלימות, מאבק בעוני, קליטת עלייה ושאר הנושאים המשפיעים על חיי היום-יום, באופן שהרשות הפורמאלית, והתושבים, כל אחד מהם בנפרד, לא היו מצליחים לקדם (גונן 2010).

תרומתן של הקהילות לחיזוק הפריפריה הגיאוגרפית בישראל

בכדי לבחון את ערך המוסף המשמעותי שיש לקהילות המשימתיות בתרומתן לקהילה עצמה, לחבריה ולחברה הסובבת אותן, נבחנו סוגיית תוצאות פעילות הקהילה במחקר מקיף שנערך על ידי חוקרי מכון הנרייטה סאלד במהלך החודשים מרץ-דצמבר 2011 בקהילות צעירים משימתיות המקושרות לקרן שח"ף. על מנת לבחון את פעילות הקהילות נעשה במחקר שימוש הן בכלים איכותניים שכללו ראיונות עומק פתוחים, ראיונות חצי מובנים וקבוצות דיון עם נציגי כ-16 קהילות ונציגי רשויות מקומיות, שותפים לעשייה, מוטבים ישירים של פעילות הקהילה ודמויות משמעותיות לפעילות הקהילה ביישוב (מנהלי בתי ספר, נציגי ארגונים שותפים וכו'), והן בכלים כמותניים שכללו העברת שאלונים לנציגי כ-40 קהילות צעירים משימתיות ומנהלי העמותות. סך הכל התקבלו נתונים שונים מ-56 קהילות משימתיות.

במחקר נבחנו תחומי העשייה של קהילות הצעירים המשימתיות, ממצאיו ניתן ללמוד כי תחום העשייה הפופולרי ביותר, אשר רלוונטי לפעילות של 97% מן הקהילות הוא תחום החינוך הבלתי פורמלי. תחומים פופולריים נוספים הם חיזוק הדימוי העצמי של תושבי השכונה/יישוב (רלוונטי עבור 84% מהקהילות שהשתתפו במחקר), תחום זה קשור ליכולת לשינוע, ליכולת לסגל בתושבים תחושת חוללות עצמית. עוד תחומים פופולריים שנמצאו הם שיפור פני השכונה/יישוב (78%) וחינוך פורמלי (77%).

חיזוק הישוב בתחום החינוך

מהמחקר עולה כי מעל ל-70% מן המשיבים מעריכים את הצלחת הקהילה בתחום החינוך כ"מרובה" ועד "מרובה מאוד". תחום החינוך (פורמלי ובלתי פורמלי) נמצא אכן כפופולארי ביותר בקרב הקהילות ולכן התקבלו דיווחים על תוצאות קונקרטיות מרובות.

שיפור ההישגים בחינוך: מהמחקר עלה כי הקהילות ופעילותן בתחום החינוך תרמו בקרב קהל היעד לירידה בשיעור הנושרים מהמסגרות החינוכיות, לשיפור בהישגים ולהעלאת אחוז הזכאים לבגרות. תרשים ב' מציג את הישגיהן של הקהילות להערכת מנהלי העמותות.

שיפור מסגרות החינוך בעיר: מדיווחיהם של חלק מנציגי הרשויות המקומיות עלה כי פעילות הקהילות בתחום החינוך הפורמלי תרמה לחינוך ביישוב בו הם מתגוררים אף ברמה מערכתית. מדיווחיהם של גורמים ברשויות המקומיות ובמסגרות החינוכיות עלה כי פעילות הקהילות תרמה לחינוך ברמה יישובית ומערכתית. כאשר חלק מהקהילות אמצו בית ספר מקומי, חיזקו אותו ולעיתים אף החיו אותו, קהילות אחרות הקימו מוסדות חינוך איכותיים. נציגי רשות מקומית מספר לדוגמה על הגרעין התורני אשר פועל בבית ספר ביישוב:

אחד הדברים המשמעותיים שהגרעין תרם בו לעיר, זה שהם החיו מחדש את בית הספר היסודי. בית הספר עמד לפני סגירה. הם הכניסו לשם כוח אדם חדש, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית - פשוט החיו אותו...באופן כללי, אחת הסיבות שאנשים בוחרים להישאר בגללה במקום מגורים מסוים למרות הקשיים, זה החינוך. אנשים בוחרים את ביתם לפי איכות החינוך.

הצלחות הקהילות בתחום החינוך הבלתי פורמלי רבות ומגוונות אך רבים מהתוצרים אינם ניתנים למדידה ישירה. לדוגמה, רבות הן הקהילות אשר בחרו להפעיל פרויקט של חונכות אשר נמצאה כפעילות מצליחה מאוד מבחינת הישגיה. נציגת קהילה מספרת על פירות הפעלת פרויקט החונכות בקרב ילדי השכונה:

מבחינת תוצאות, הייתי אומרת שאם המטרה שלנו היא ליצור קשר משמעותי ויציב בין החניך לחונך, זה קורה ב-99% מהמקרים. זאת בהחלט ההצלחה שאני שואפת אליה. מבחינת הצלחה הייתי גם מציינת כי כ-75% מההורים אשר זכו לחונכות לילדיהם מעוניינים להמשיך בשנים הבאות עם אותו ילד ועם הילדים הבאים... לא זכור לי לדוגמה על ילד שהפסיק את החונכות שלו. ... פה אני מדבר על בניית קשר. מעבר לכך, כמו בכל מהלך חינוכי, ההשפעות הן גם ארוכות טווח ואנחנו לא תמיד זוכים לראות את הפירות בעיניים שלנו. החונכות לילדים הייתה דבר נהדר. היה שם ילד שעשה תהליך מדהים.

חיזוק המעורבות ההורית: כמעט כל הקהילות אשר פועלות בתחום החינוך הזכירו פלח אוכלוסייה מסוים אשר עקב פעילות הקהילה חוזק באופן מיוחד: קהילת ההורים. נציגים רבים דיברו על ההורים כקהל רגיש וחשוב בעשייתם. רבות מהקהילות אשר מעורבות בבתי ספר משקיעות מאמצים בפעילויות המיועדות או משלבות גם את הורי התלמידים. נציגת קהילה מספרת למשל על ועד ההורים שהוקם בעזרת הקהילה בבית הספר המקומי:

בוועד ההורים היישובי הם מובילים שיח חדש- השיח הפסיק להיות ממקום של מסכנות אתה חייב לי..., אלא הפך להיות פרו אקטיבי.

שיפור פני היישוב/שכונה וחיזוק דימוי היישוב/השכונה בעיני תושביהם

נראות היישוב/שכונה: כ-40% מנציגי הקהילות במחקר, העריכו את הצלחתם בתחום "כמרובה" או "מרובה מאוד" (ראה תרשים א'). כמו כן, נציגים רבים הדגישו כי התרומה לשיפור פני העיר המריצה בקרב חלק ניכר מהתושבים לקבל אחראיות, ליזום ולפעול למען היישוב. נציגת רשות מקומית מספרת לדוגמה על תרומת חברי הקהילה לשיפור פני השכונה ביישובה:

מבחינת הנראות של המקום, אין ספק שהוא נראה הרבה יותר טוב. ואני יודעת שהקהילה קשורה לשיפור זה. כשאני הייתי שם לפני כמה שנים, לא היו שם אורות ברחובות, המקום היה מוזנח מאוד, לא היו שלטים על הבתים. זאת הייתה שכונת פשע. היום, אני מסתובבת ואני רואה גינות פורחות שאף אחד לא בא להשחית בלילה, יש מספרים על הבתים דווקא מאוד יפים, יש אורות ויחסית נקי. אני יודעת שהם עובדים על להקים גינה קהילתית. ... אני באמת יכולה להעיד שמבחינת פני המקום, הם ממש הצליחו במשימה.

תחושת השתייכות וזהות: "חיזוק הדימוי העצמי של תושבי השכונה/יישוב" הוערך כהצלחה "מרובה" או "מרובה מאוד" בקרב יותר ממחצית מן המשיבים. הממצאים אכן מצביעים על כך שחברי הקהילות תרמו לתושבי השכונה באשר לתחושת ההשתייכות והזהות למקום. נציגת קיבוץ עירוני מספרת לדוגמה:

ראשית כל אני רואה תוצאות בלב, בזהות של האנשים ובהשתייכותם למקום. אני רואה גם תוצאות ברמה של תהליכים חברתיים אשר מובילות ליותר הזהדות עם המקום, להבין שזה הבית ולכן אני משקיע בבית הזה, מטפח את הגינה.

לאור דברי נציגי הקהילות, ההזדהות למקום המגורים תורמת גם ליכולתם של התושבים לתרום, ליזום ולפעול למען הישוב. מספר נציגי קהילות סיפרו על תופעה שבה לאחר שמשתתפים נתרמים מפעילות הקהילה, הם נהנים לתרום בחזרה.

מבחינת הילדים יש הצלחה מדהימה – כמעט כל הילדים שהיו מעורבים במרכז הלמידה (לפחות מעל 90%) מעורבים בפרויקטים קהילתיים ותורמים מעצמם בחזרה לקהילה.

נציג קהילה נוסף ציין כיצד ההתגייסות והדאגה ליישוב במישור החזותי, סייע ב"חינוך" התושבים לשמירה על הניקיון ועל צביון היישוב:

ניקיון ושיפור פני העיר - אני רואה את השינוי ברמה התרבותית. אנשים רואים ילדים מנקים את החצרות וזה גורם להם להפחית את ההתנהגות המלכלכת, זה ממש שינוי תרבותי אצלנו. ... עוד שינוי תרבותי בא בהיבט של הנתינה, לעודד אנשים להתנדבות ונתינה, לגרום לאנשים להתחיל לתרום- ב"יום מעשים טובים" המועצה שילבה את הקהילה ביום הזה וזה פיתח תרבות של להתחיל לתת.

חיזוק הישוב בהיבט הדמוגרפי

כ-30% מנציגי הקהילות העריכו את מידת הצלחת הקהילה ביצירת הגירה חיובית ליישוב והחזרת תושבים אליו כ"מרובה" ועד "מרובה מאוד".

הגירה חיובית: המרואיינים דיווחו כי התוצאות החיוביות מבחינת האיזון הדמוגרפי של היישוב התקבלו בזכות נוכחות ופעילות הקהילה אשר גרמה להעלאת מידת האטרקטיביות של היישוב. רבים היו אלו שסיפרו על שינוי משמעותי באווירה בזכות נוכחותה ופעילות של הקהילה הן ברמה שכונתית והן ברמה יישובית, כפי שנציג גרעין תורני מספר:

למשל, השכונה ליד הרכבת השהיה בה המון פשע ואנשים לא רצו להיכנס לשם, נחשבת היום לאחת השכונות המבוקשות בקהילה יש יותר ילדים...הדבר מקרין על האווירה הכללית חיובית בשכונה.

בסוגיית הגירה חיונית בכלל ושל אוכלוסייה חזקה יותר בפרט, נציגת רשות מקומית מדווחת:

מבחינת הקהילה, אני יודעת שהם ממש הצליחו יפה. הם הביאו וממשיכים להביא לשכונה אוכלוסייה חזקה... אני חושבת שזאת הצלחה כי הם מביאים אוכלוסייה חזקה וצעירה לעיר ולשכונות חלשות ופריפריות, מבחינתנו, זה מבורך.

חזרת תושבים ליישוב: בהמשך להגירה החיונית של אוכלוסייה חזקה, נמצא גם גל הממשיך את התופעה: חזרת תושבים ותיקים לשכונה. ביישובים ושכונות הנחשבים "קשים", התושבים, בעיקר החזקים יותר, נוטים לעזוב מתוך ייאוש מהמקום ותקווה לממש את עצמם במקום בעל אפשרויות רבות יותר. מן הראיונות עולה כי מספר קהילות הצליחו בזכות נוכחותן ותרומתן ליישוב להאט או לעצור את ההגירה השלילית ולהחזיר תושבים מקומיים לשכונה:

אחד הדברים הכי חשובים שקורים הוא שלפני כשבע שנים, תושבים עזבו, אחד אחרי השני והיום, אני רואה אנשים שגדלו פה חוזרים לחיות בעיר אחרי תקופות של חיים ועבודה מחוץ ליישוב. מדובר בכ-20-30 משפחות כאלה.

ברמת שיפור הדימוי של השכונה/יישוב והפיתוח לאטרקטיביים יותר, דיברו המראיינים על שני היבטים: ירידה ברמת הפשיעה ועלייה במחירי הדירות. להלן שתי דוגמאות מפי תושבי המקום:

אני מרגישה באווירה, בעיקר אם אני מסתכלת 15 שנה לאחור. יש פחות סמים, פחות אלכוהול ועבריינות. לא אשקר, יש עדיין, אבל פחות, בהחלט.

תנאי השוק בשכונה לא כל כך קלים לשכירה. המחירים מאוד עלו. השכונה גם נראית אחרת. חלק מזה זו תוצאה של עבודה שלנו ושל עוד גורמים עירוניים. בכל מקרה נוצר מעגל חברתי תרבותי פנימי ומעגל העשייה.

מעורבות חברתית ופעילות פרו-אקטיבית ביישוב/שכונה

חברי קהילות הצעירים המשימתיות מתאפיינים ברובם במידת מעורבות חברתית (או מעורבות קהילתית) ותודעה חברתית גבוהה. ברבות מן הקהילות. השפה החברתית ניכרה בראיונות עם חברי הקהילות הללו ושאיוותיהם הצביעו על הבנה בתחום הכלכלי-חברתי ועל הבנה לרחשי ליבם של התושבים בשכונה. ממצאי המחקר המקיף אכן זיהו כישורים להתמודדות עם אתגרים חברתיים בקרב תושבי השכונות בפרט ועם אתגרי החברה הישראלית בכלל. בדוגמה הבאה מספרת אחת מנציגות הקהילות על מאבקם של חברי הקהילה להוריד את מחירי הדירות ולסייע בכך לתושבים הוותיקים.

השכונה נמצאת בתהליך של פיתוח מכל הבחינות ואנחנו חלק מאותו תהליך. צופים בתהליך של "ג'נטריפיקציה" [Gentrification] שהוא תהליך בו אנשים במעמד סוציו-אקונומי גבוה יותר מהגרים לתוך השכונה, דבר שעשוי להבריח, בסופו של דבר, תושבים ותיקים מן השכונה. התוצאה הינה שמחירי הדירות עולה, הביקוש עולה. התהליך פוגע באופן מסוים בתושבים הוותיקים. הם כבר לא מסוגלים להשכיר דירות באזור, הילדים לא יכולים לבחור להם דירה קרובה להשכיר וכדו'... אנחנו בעמותה רוצים להציע הצעה אלטרנטיבית. אנחנו מעוניינים לפתח את השכונה אבל בו זמנית להילחם כדי לשמור על דיור בר השגה. אנחנו עובדים בעניין זה מול העיריה.

המחאה החברתית של הקיץ 2011 סחפה אחריה חלק לא מועט מן הקהילות. בחלק מן הקהילות בהן התקיים מחקר העומק הביעו נציגי הקהילה תמיכה במחאה, שיתפו את השכונה במאבק ואף בחלקן הקימו מאהלי מחאה משלהן.

נציגי הקהילה אשר שהו במקום הסבירו כי רוב תושבי השכונה אינם מעורים ואינם מתחברים למתרחש ברחבי המדינה ולכן היה חשוב להם להקים אוהלים דווקא בשכונה כדי להוות כ"מוקד הסברה". ערב אחר ערב, הם ישבו והסבירו לתושבים את דרישותיה של המחאה ואת זכויותיהם של התושבים אשר לעיתים קרובות לא היו מוכרים להם.

תופעה נוספת ומעניינת שעלתה ברמה החברתית היא האפשרות למפגש בין פלחים שונים באוכלוסייה במסגרת פעילויות של הקהילה. לדוגמה, אחת ממטרותיהן המשותפות של קהילות בני מקום שחבריהן בעלי רקע אתני משותף, היא התמודדות עם גזענות ודעות קדומות. בתחום זה נרשמו הצלחות שבאו לידי ביטוי במפגשי שיה משותפים של בני העדה/מגזר ופעילויות לכלל תושבי השכונה. בדוגמה הבאה מנהל בית ספר מקומי מספר על פעילות הקהילה האתיופית המקומית:

ראשית כל, אני אצביע על השיח התרבותי. אין ספק שמשוהו פה השתנה לטובה. אני זוכר שפעם היינו צריכים מגשרים... היום, השיח השתנה, יש לנו גם במקום מודלים לדוגמה למשל עו"ד אתיופי, קצין וכדו'... זה מאוד משתנה את המבט של החברה על האתיופים. אותם מודלים ממש משמשים דוגמה לנוער, לנוער אתיופי אבל גם לנוער הלא-אתיופי. ישנה עדיין עבודה רבה אבל אני בהחלט מאמין שהגזענות פחתה והסטיגמות השתנו, התרככו.

יתרון של קהילות משימתיות בחיזוק ההון החברתי.

הקהילות מהוות ללא ספק ארגון חברתי הנושא הון חברתי משמעותי. בהתבסס על ממצאי המחקר, נמצא כי בהשוואה לגורמים רבים הפועלים על אותן זירות ולמען מטרות חופפות (כגון עמותות, רשויות מקומיות, מרכז שירותי רווחה וכדו'), לקהילות ישנם יתרונות וייחודיות אשר הוגדרו על ידי המרואיינים (פנימיים וחיצוניים לקהילות) כ"סוד הצלחתן" של הקהילות. להלן מספר יתרונות ייחודיים לקהילות המאפשרים מינוף, עשייה והצלחה הן במסגרת הקהילות עצמן והן בעשייתן ובתרומתן מעבר לגבולות הקהילה:

פיזורן של קהילות: הקהילות המשימתיות שנבחנו במחקר נמצאו ביישובים מאשכולות חברתיים- כלכליים נמוכים עד בינוניים, כאשר בוחנים פיזורם של ארגונים חברתיים עולה תמונה כמעט הפוכה: קאופמן וגדרון (2006) מצביעים על כך שארגונים חברתיים דווקא מרוכזים ברובם בערים הגדולות ובמרכז הארץ ורק פחות מחמישית מן הארגונים ממוקמים באזורי הפריפריה בגליל ובנגב. עוד עולה ממצאיהם כי מחצית הארגונים לשינוי חברתי שנבחנו הוקמו בירושלים ובתל אביב ורק רבע הוקמו בערים הקטנות ובמועצות המקומיות.

יתרון הנוכחות הפיזית בשכונה: היתרון הראשון והמרכזי טמון בעובדה כי חברי הקהילה גרים במקום בו הם פועלים. הנוכחות הפיזית בשכונות מעצימה את עשייתן ואת תרומתן של הקהילות על פני מספר מישורים ובכך חלק ניכר מהיתרונות המפורטים לעיל נגזרים מיתרון ראשוני זה.

נציגי הקהילות הוותיקות שלקחו חלק במחקר הסבירו כי בכוח הנוכחות וההתמדה טמון סוד הצלחתן של הקהילות. נציגת קיבוץ עירוני נותנת לנוכחות זו הגדרה חלוצית: "התנחלות חברתית מחוברת".

אני מרגישה שחלק מהכוח שלנו בזה שאנחנו נמצאים פה, נשארים, מתמידים. עברנו תהליך ממצב שעיקר הקשר עם בני המקום היה מבוסס על קשיים, לתהליך של דוברות ושיתוף פעולה. אנחנו נשארים וחותרים למגע חיובי. הייתי נותן לנוכחות שלנו פה כותרת של "התנחלות חברתית מחוברת", אני חושב שזה הכוח שלנו.

מספר ממצאי מחקר הדגישו כי עצם הנוכחות של חברי הקהילה ביישוב משרה תקווה בקרב תושבי היישוב. כפי שעולה מדבריו של אחד מנציגי הקהילות:

ברגע שרואים ילדים ברחובות, לתושבים יש תקווה ואמונה, יש מוטיבציה לפעול... כיום יש מעל ל-20 משפחות של הגרעין בשכונה. כשרואים אנשים צעירים חדשים נכנסים לשכונה, זה נותן תקווה. זה היה פרויקט לא מודע, לא מתוכנן מראש, אלא כמגמה כללית.

יתרון בזיהוי ואיתור צרכים: הקרבה הפיזית והחברתית בין חברי הקהילה לבין התושבים מאפשרת לקהילה ולמקבלי ההחלטות בקהילה לזהות ולאתר באופן יעיל ועמוק יותר את צרכי האוכלוסייה המקומית. נציגת רשות מקומית מחזקת טענה זו:

כל דבר שהקהילה עושים זה בשיתוף עם המנהל. הם עובדים יחד אתנו וזה עובד בגלל שהם גרים בעצמם בשכונה – הם רואים מה הצרכים ולאן כדאי להפנות משאבים.

יתרון יחסי השכנות: ליחסי השכנות הנרקמים בין תושבי השכונה לחברי הקהילה יש חשיבות אדירה. נציגת רשות מקומית מסבירה כיצד פגישות החולין עם השכנים מעצימות את עשייתם של חברי הקהילה.

הנוכחות שהלם בשכונה היא מדהימה. הם פוגשים את הילדים הללו גם במכולת ובמרכז. יש לזה ערך מוסף מאוד גדול, שלי כעובדת מבחין אין את היכולת הזו. הם גם מכירים את ההורים מהשכונה.

היחסים הנרקמים בין חברי הקהילה לבין שכניהם תורמים באופן משמעותי ליצירת האמון החיוני ביותר בכדי לזכות בנוכחות ובשיתוף התושבים ביוזמות הקהילה. במילים אחרות, הם מנפחים את ההון החברתי של הקהילה.

העלאת איכות החיים בקהילה ובקהילה הסובבת : מספר רב של נציגי קהילות הדגישו כי למרות שבחרו להתגורר השכונות מצוקה, הם אינם מעוניינים בחיי קורבנות. ההפך הוא הנכון. מהרציונות עלה כי חברי הקהילות בוחרים לחיות "חיים טובים" ובכך שואפים לעלות את רמת איכות חייהם ואת איכות חייהם של המקומיים. דברים אלו עלו ניכרים בדבריה של נציגת רשות מקומית העובדת בשיתוף פעולה עם אחת הקהילות:

הם דואגים לעצמם לתנאים, לחיים טובים וכך מרימים את התנאים בשכונה.

שיפור איכות החיים בא לידי ביטוי לדוגמה בהקמת מסגרות חינוכיות ברמה גבוהה יותר, בהנהגת מאבקים מול הרשויות למען מימוש זכויותיהם וכדו'.

יתרון התשתית הקהילתית: התשתית הקהילתית מאפשרת לקהילה לשמר תכניות ארוכות טווח, רציפות והמשכיות ובכך גם להתמקצע, להשגיח על תהליך ולעיתים לצפות בחלק מפירות מאמציהן. במילים אחרות, בניגוד למספר גופים הפועלים באזור, הקהילות מסוגלות להקים, למסד ולהגן על קיימותן של פעילויות המופעלות על ידי

הקהילה (או העמותה) בזכות קיימותה של הקהילה עצמה. נציג קהילה הממוקמת ביישוב בדרום ממחיש טענה זו על ידי נוכחותה והישארותה של הקהילה ביישוב במהלך המלחמה:

חשוב לי להדגיש את החשיבות של שני הדברים האלה ביחד. זה שיש גרעין שחי וקיים, זה מה שמאפשר את ההמשכיות של הדברים. לרוב, אין לנו פרויקטים חד פעמיים אלה יותר תכניות ארוכות טווח. וזאת בזכות שאנחנו חיים פה. התכניות לא תלויות בדבר מסוים, גם לא בתקציב. למשל גם במהלך המלחמה בדרום, אנחנו המשיכנו לפעול כי אנחנו חיים פה.

מרואיינים חיצוניים לקהילות חיזקו אף הם טענה זו. לדוגמה, נציג רשות מקומית (אשר גם הוא מהווה גורם לא ארעי ביישוב) מדגיש את יתרון הקהילה המקומית איתה הוא בקשר באשר להוצאה לפועל של מהלכים ושינויים ביישוב:

מי שהוביל בפועל את התהליך זו הקהילה. אף אחד לא יוביל את המהלך במקומם. המערכת פה מקובעת, האנשים עשירות שנים בתפקידם, ויש סיכוי נמוך שיובילו שינוי. הכוח המשמעותי פה היה בהנעת התהליך.

יתרון ההון האנושי: כוחה ויתרונה של קהילה מתבטא גם באיכות חבריה. הספרות המחקרים מגלה כי לאנשים בעלי הון אנושי שונה נטייה לייצר ארגונים חברתיים שונים (Johnson et al, 2003). לאנשים משכילים מרקע סוציו-אקונומי גבוה נטייה משמעותית יותר למעורבות חברתית (Aidala & Zablocki, 1991). הם בדרך כלל בעלי מיומנויות תקשורתיות וארגוניות גבוהות ולכן דפוסי הפעולה שלהם מתאימים לעבודה בשיתוף פעולה עם גופים פוליטיים ובירוקרטיים, דבר המאפשר להם להקים ארגונים חברתיים מגשרים. הממצאים בשטח הצביעו על כך שהקהילות מונות בין חבריהן דמויות כריזמטיות, חברים צעירים נמרצים בעלי אידיאולוגיה וחזון. נציגת רשות מקומית מספרת על מייסד הקהילה אשר נבחר לאחרונה במסגרת בחינות במנהל הקהילתי:

לאחרונה נערכו בחירות במנהל הקהילתי וראש הקהילה נבחר עם רוב קולות להיות נציג האזור. יש לו שם לגיטימציה, הוא מוכר ואנשים מאמינים בו.

לדברי נציגת רשות מקומית נוספת, לקהילות שחבריהן צעירים ונמרצים, יתרון אף על אנשי המקצוע בתחום הרווחה והחינוך:

אני מאמינה בעבודה של הקהילה. הם צעירים שמביאים המון המון אנרגיות. בכלל, תופעת הקהילות הצעירות מבורכת. הזמנתי את מנהלת תחום החינוך מאגף אחר לישיבה עם הקהילה והיא יצאה נפעמת. יש משהו באנרגיות של הצעירים. אצלנו יש שחיקה... הם מביאים משהו חדש עם המון עוצמה, עם אמונה וזה מדבק. זה יוצר "באזו" שאתה רוצה להתחבר אליו. יש פה משהו שנותן לך נוכחות ואמונה. זה מטעין. כל מנהלי הרווחה החינוכית מקנאים בי על הקשר שיש לי עם הקהילות האלו. יש להם כוחות ואני רואה בהם כפרטנרים.

בשכונות החלשות, תושבים חדשים אלה מהווים נכס אשר משרה השפעה חיובית בקרב תושבי היישוב ומייצר מודלים חיוביים לחיקוי. מנהל בית ספר מספר לדוגמה על השפעה החיובית של חברי הקהילה אשר מעורבים בבית ספרו על תלמידיו:

האוכלוסייה של הגרעין הזה מאוד חזקה. הם נותנים מודל לחיקוי לחברי הקהילה. הם הולכים ללמוד, משפטים הוראה, הם ממש דמות חיקוי. לא כולם אבל על חלק זה ממש משפיע.

יתרון חיי קהילה: אורח החיים הקהילתי מהווה תשתית נוחה ונעימה אשר מחזקת את חבריה, מעצימה ומפיצה את המודל הקהילתי ותורמת לעשייתם ביישוב. חבר קהילה מספר:

באופן טבעי, כשטוב לאדם, כשהוא במקום טוב, נוח ומתאים לו הוא הופך להיות יוזם פרויקטים ללא תשלום, זה מדהים. אדם הופך להיות תורם ברגע שטוב לו. אני רואה למשל שברגע שחברי הקהילה מתמקמים, ברגע שכבר טוב להם, הם מתחילים לתרום, נותנים שיעורים, נותנים זמן... זה מדהים כמה פעילויות יש שנתמכות על תרומת הזמן של אנשים.

סיכום

תופעת הקהילות המשימתיות ביישובי הפריפריה הגיאו-חברתית בישראל צברה תאוצה בשנים האחרונות הן ברמת הפריסה והן ברמת התוצאות. במהלך המחקר נמצאה תמונה עשירה הכוללת מספר רב של סוגי קהילות השונות זו מזו במטרותיהן, בהגדרותיהן כקהילה, בשאיפתן ואף לעיתים בתכליתן המוצהרת. תופעה זו מסקרנת הן בפרספקטיבה אקדמית שבה מעניין לראות במהלך השנים בעתיד כיצד מתפתחים ומשתנים אותם התהליכים שנצפו עד כה ואיך מתקדמת תופעת הקהילות ותרומתה ליישובי הפריפריה הגיאו-חברתית במערך המכיל את עושר השונות והייחודיות הקיים בין הקהילות השונות והן בפרספקטיבה המעשית בבה ניתן להתייחס אל הקהילות כאל האלטרנטיבה המותאמת ביותר לסביבתה מבין כל הגורמים והארגונים הפועלים לרווחת אנשי הפריפריה..

קהילות הצעירים המשימתיות בישראל מהוות אלטרנטיבה מוצלחת לארגונים ולרשויות הפועלים באותם ישובים ולמען מטרות זהות. התוצאות הניתנות לבחינה ודיווחי התושבים ושותפיהן ביישוב מעידים ומספרים על הצלחותיהן של הקהילות במספר רב של תחומים. חברי הקהילות השפיעו ומשפיעים על האזור בו הם גרים ופועלים בתחומי חינוך, רווחה, תעסוקה, דיור, חינוך לערכים, חינוך הישוב, שיפור פני השכונה, עידוד למודעות חברתית וסביבתית ועוד, וזאת ברמה אישית, מערכתית ויישובית.

קהילות ופריסתן באזורים מוחלשים תורמות להפצת מודל החיים הקהילתיים המהווה ערך בפני עצמו. חוקרים טוענים כי הציפייה לחזור לאורח החיים הכפרי בו "כל אחד הכיר את השני", אמנם אינה ריאלית, אך עדיין חווית הקהילה במונחי נורמות משותפות, הדדיות והתנהגות מכוונת כלפי האחר (Black & Hughes, 2001b) משמעותית ונחוצה דווקא בעולם המערבי המודרני.

רשימת מקורות

אברהמי א' ומנור, א' (2006). **קהילות ייעוד שיתופיות בעיר ובכפר**. אופקים בגיאוגרפיה, 66, עמ' 79-94.

גונן, א' (2010). מנהיגות ליצירת הון חברתי ובינוי קהילה בתוך: ש' שדמי וטרמן וג' צפוני (עורכים) **לשם שינוי ביחד: בינוי קהילה – פיתוח הון חברתי כבסיס לקהילתיות מתחדשת**. שדמות, המרכז למנהיגות בקהילה, המכללה האקדמית לחינוך אורנים.

- לב-ארי ל', פווין א. (2006). *הון חברתי כמנוף לפיתוח הפריפריה*. אופקים בגיאוגרפיה, 66, עמ' 95-113.
- לביא, א"א (2010). נטיעות חברתיות: נייר עמדה בנושא קהילות ייעוד וקריאת לשיתוף פעולה לצורך מינוף התופעה. בתוך: *רפורמת הצעירים: סדרת ניירות עמדה בנושאים חברתיים שעל הפרק*. מחלקת המחקר של התאחדות הסטודנטים במסגרת 'מיזם צעירים', עמ' 160-180.
- קאופמן ר' וגדרון, ב' (2006). *מיסוד והתמחות המחאה? מאפיינים ומגמות בהקמת ארגונים לשינוי חברתי בישראל*. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.
- Aidala, A.A., & Zablocki, B.D., (1991). *The communes of the 1970s: Who joined and why?* in: Marciano, T.D., & Sussman, M.B., *Wider families: New traditional family forms*. 87-116.
- Black, A. & Huges, P., (2001b). *What is meant by community strength?* TASA 2001 Conference.
- Forster, P. M., & Metcalf, W. J., (2000). *Communal Groups: Social laboratories or places of exile?* *Communal Societies* 20, 1 – 11.
- Kanter, R.M., (1972). *Commitment and community: Communes and utopia in sociological perspectives*. Harvard University Press.
- Putnam, R.D., (1995). *Bowling alone: America declining social capital*. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R.D., (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York. Simon and Schuster.
- Shenke, B., (1986). *Intentional communities: Ideology and alienation in communal societies*. Boston, Routledg.
- Stone, C.N., (2001). *Civic capacity and urban education*. *Urban Affairs Review*, 36, 595-619.